

PUHEVIESTINNÄN VÄITÖSKIRJA KIELENTUTKIMUKSEN NÄKÖKULMASTA

Pekka Isotalus *Toimittaja kuvaruudussa. Televisioesiintyminen vuorovaikutuksen näkökulmasta.* Jyväskylä studies in communication 5. Jyväskylän yliopisto 1996. 208 s. ISBN 951-34-0685-7.

Pekka Isotaluksen väitöskirjatutkimus tarkastelee televisioesiintymistä toimittajan ja katsojan välisenä viestintänä; Isotalus puhuu simuloidusta vuorovaikutuksesta. Taustaksi hän pohtii televisiota esiintymiskontekstina ja televisioesiintymistä viestintämuotona, mitä seuraa omien menetelmien ja tulosten esittely ja pohdinta. Isotaluksen aiempienkin tutkimusten kohteena on ollut toimittaja: niissä hän on käsitellyt mm. juontotilanteen normeja, televisioystävyyttä, puheviestinnän ja media-kasvatuksen integrointia, vaalikeskustelujen kiinnostavuutta nuorten näkökulmasta

sekä televisiota suomalaisen puhekulttuurin perspektiivistä. Esittelen Isotaluksen väitöskirjaa kielitieteen, erityisesti etnometodologisen keskustelunanalyysin, näkökulmasta ja referoinnin lomassa pohdin, millaisia yhtymäkohtia ja millaisia eroavaisuuksia näillä eri lähestymistavoilla on.

KONTEKSTI MUOKKAA VIESTINTÄÄ

Konteksti nähdään puheviestintätieteessä »paikkana, viestinnän olosuhteina, viestijöiden välisenä suhteena, viestijöiden nä-

▷

kemyksinä ja tulkintana tilanteesta tai näiden yhdistelmänä» (s. 14). Juuri kontekstikäsitys on keskeisimpiä puheviestinnän tutkimuksen ja etnometodologisen kielentutkimuksen eroja. Melko tavallista kai on kielitieteessäkin ajatella, että tilanne muokkaa ihmisten toimintaa: kontekstilla on vaikutusta viestintään, ja viestintä on erilaista eri konteksteissa. Mutta millä tavoin se on erilaista ja kuka määrittelee erilaisuuden? Etnometodologian näkemyksen mukaan erilaisuus on erilaisuutta, jos tapahtuman osallistujat orientoituvat siihen erilaisuutena ja tämä orientaatio näkyy puheessa tai muussa toiminnassa. Samoin esimerkiksi konteksti on asia, johon toisaalta orientoitutaan mutta joka toisaalta luodaan tai uusinnetaan vuorovaikutusprosessissa.

Institutionaalisen vuorovaikutuksen keskustelunanalyttisessä tutkimuksessa ajatellaan toiminnan viime kädessä rakentavan tilanteen. Vaikka Isotaluksen mediologiikkaa soveltavassa tarkastelussa on vuorovaikutuksen näkökulma — mediakonteksti muotoutuu median ja yleisön vuorovaikutusprosessissa —, käsitetään konteksti kuitenkin melko staattiseksi ja kompaktiksi viitekehyykseksi. Mediakonteksti ymmärretään »pysyvänä viestijöistä riippumattomien tekijöiden määrittelemänä viestintäympäristönä, jonka vaikutuksia viestintään tarkastellaan» (s. 14). Viestintäympäristö tarkoittaa tässä sekä televisiota yleensä että ohjelmatyyppejä ja jonkin verran myös yhden ohjelman sisäisiä viestintätilanteita, joiden luonne ohjaa televisioesiintymistä.

Toisessa johdantoluvussa Isotalus esittelee televisioesiintymistä viestintämuotona, esiintyjän ja katsojan parasosiaalista suhdetta ja yleisön reaktioita. Hän vertailee joukkoviestinnän ja interpersonaalisen viestinnän tutkimuksia ja pohtii niiden kilpailua, johon on vaikuttanut tutkimussuuntien erilainen syntyhistoria ja korkeakoulupolitiikka. Isotaluksen tavoitteena on rakentaa

eri aineksista televisioesiintymisen vuorovaikutusmalli. Todellinen interaktiivisuus televisioesiintyjän ja katsojan välillä on mahdollisuus, mutta vuorovaikutusta pyritään kuitenkin simuloimaan kielen ja katseen keinoin, elein, ilmein ja liikkein. Lisäksi lavastuksella ja kuvauksella voidaan luoda välittömän vuorovaikutuksen illuusio, joka joskus voi katsojan osalta kehittyä pseudoystävyydeksikin.

MILLAISTA ON TOIMITTAJAN TELEVISIOESIINTYMINEN?

Isotaluksen pääkysymys on, millaista vuorovaikutusta televisioesiintyminen on. Onko olemassa televisiolle ominaista esiintymistä ja millaista se olisi? Onko televisioesiintyjillä esimerkiksi oma tyypillinen puhetapansa?

Tutkimusmenetelmänä on kvalitatiivinen observointi: tutkija tekee yksin havaintoja kuvanauhoitusten pohjalta laadittuun lomakkeeseen. Lomakkeen neljä ensimmäistä kohtaa kartoittavat ohjelmatietoja, loput 12 itse televisioesiintymistä. Kielentutkijan näkökulmasta on kiinnostavaa tarkkailla, miten Isotalus käsittää ja käsittelee esimerkiksi »suhtautumista muihin» (esim. studioyleisölle puhuminen, haastateltavan tai studiovieraiden puhuttelu, keskeyttämiset, toimittajan roolin esilletuonti, keskustelun/haastattelun ohjaaminen) tai »vaikuttamiskeinoja» (esim. asian arvottaminen, perustelukeinot, metakieli, viittaukset ajan-kohtaisuuteen). Toimittajan roolia lähestytään myös sääntöteorian ja televisioesiintymisen implisiittisten sääntöjen kautta. Sääntö ilmaisee, millaista käyttäytymistä jossain kontekstissa odotetaan. Sääntö on jonkin ryhmän jakama standardi, jota yleensä noudatetaan ja jonka noudattamista valvotaan erilaisin sanktioin. Toiminnan preferenssiä ja konventioita tutkaileva sääntöteoria onkin yksi puheviestinnän ja keskustelunana-

lyysin välisistä silloista.¹

Isotaluksen tyylintutkimuksessa toimittajan esiintymistyylillä muodostuu piirrekimpuista ja -ketjuista. Kimppujen solmiminen ja ketjujen punominen on »televisioesiintymisen kieliopin» luonnostelua, jossa Isotaluksen innoittajana ovat muun muassa Meyrowitzin ajatukset mediasta toisaalta kontekstina, toisaalta kielenä. Analysoitavia piirteitä ovat esimerkiksi muodollisuus–epämuodollisuus-akselille asetellut kielenaineokset, nonverbaali viestintä ja metakieli eli viittaaminen siihen, että viestijä on televisio-ohjelmassa.

Esiintymisen interaktiiviset piirteet Isotalus jakaa verbaalisiin ja nonverbaalisiin. Jälkimmäiselle alueelle eivät ole monet vielä ehtineet tai uskaltaneet, eivät diskurssi- ja keskusteluanalyttikotkaan, joiden »tutkimusten suurin puute on ollut, että niissä on yleensä jätetty visuaalinen nonverbaalinen viestintä tarkastelun ulkopuolelle tai hyvin vähäiselle huomiolle, mikä on saattanut johtaa jopa vääränlaisiin tulkintoihin televisioesiintymisestä» (s. 10). Jos viestinnästä on sanojen osuus esimerkiksi vain kolmannes, niin »oheisviestinnän» huomiotta jättäminen saattaa tietysti aiheuttaa vääristyneen tulkinnan. Toisaalta uskon, että pelkästään puhettakin analysoimalla voidaan tavoittaa jotain olennaista tilanteen vuorovaikutuksesta ja todellisuuksien sosiaalisesta rakentumisesta. Keskusteluanalyysin kentällä on kuitenkin nähtävissä sekä painetta että intoa toiminnan havainnointiin moninkertaisena (*multiple activity*) eikä vain kielellisenä (ks. esim. Kallmeyer ja Schmitt, tulossa).

Isotalus jatkaa kielitieteellisen televisiotutkimuksen arviointia: »Toisinaan myös esiintymisen yhteys katsojien tulkintaan on jäänyt sivuseikaksi. Lisäksi tutkimusten teorianmuodostus ja yleistettävyyden on usein

ollut vähäistä.» (S. 10.) Tähän kritiikkiin vastaan, että ainakaan niissä muutamissa suomalaisartikkeleissa, joihin Isotalus viittaa, tutkimuskohde ei olekaan ollut katsojien tulkinta tai edes esiintymisen yhteys siihen vaan keskustelutapahtumaan osallistujien tulkinta meneillään olevasta toiminnasta. Myöskään teorianmuodostus ja yleistettävyyden ei ole ollut tavoitteena, vaan on pyritty paikalliseen selittämiseen: kuvaamaan mikrotason tapahtumia, keskustelun keinojen käyttöä ja tulkintaa ja näin näkemään itsestäänselvyyksien taakse. Toivotavasti empiirisestä institutionaalisen vuorovaikutuksen analyysistä saadaan jo lähi-vuosina tuloksiakin, jolloin tarkasteltu aineisto voidaan suhteuttaa laajempaan kontekstiin ja sanoa jotain yleispätevää kulttuuristamme. (Vrt. Alasuutari 1994: 203–222; ks. myös Nuolijärvi ja Tiittula 1995.)

KIELELLISIÄ JA EI-KIELELLISIÄ PIIRTEITÄ

Isotalus pyrkii rakentamaan ohjelmaprototyyppien normistoa tarkastelemalla kaikenlaista toimintaa, ei ainoastaan vuorovaikutukselliseksi katsomaansa. Pääpaino on kuitenkin vuorovaikutuksen analyysissä, jossa keskitytään siis toimittajan katsojaan suuntautumiseen. Katsekontakti, suoraan kameraan katsominen, oli yleisin nonverbaali tapa kohdistaa puhe katsojille. Usein katsojaa myös tervehdittiin. Verbaalisiksi interaktiopiirteiksi Isotalus mainitsee pait-si tervehtimisen myös katsojien puhuttelut persoonamuotojen avulla, katsojien nimeämisen, interaktion korvaavat puheenvuorot (esim. »laittakaa kysymyksiä Reiskalle») ja toistuvuuteen viittaamisen (»ens viikolla sama aika ja sama paikka»). Keskeisiksi kielenaineiksiksi osoittautuvat muun muassa deiktiset elementit, joiden avulla toimit-

¹ Kiitän Pekka Isotalusta syksyn 1995 Puheviestinnän päivillä saaduista ajatuksista ja lähdevinkeistä.

taja rakensi suhteita itsensä, muiden ohjelmantekijöiden ja katsojien välille.

Studiotoiminnan seikkaperäisen tarkastelun sijaan Isotalus ottaa muuttujaksi ohjelmatyyppin ja huomaa, että toisin kuin oletettiin, ohjelmatyyppien kesken toimittajien esiintymisessä ei ole jyrkkiä eroja (s. 108). Tämä saattaa osaksi johtua havainnoitavien piirteiden, esimerkiksi puhettavan karkeasta käsittelystä. Esimerkiksi spontaania puhetapaa käytetään Isotaluksen mukaan muun muassa ajankohtaisohjelmien haastatteluissa ja keskusteluissa sekä lastenohjelmissa, viihdeohjelmissa ja visailuissa (s. 109). En ehkä ole nähnyt nimenomaan tutkittavan nauhoitusviikon ohjelmia, mutta jotenkin minusta tuntuu hassulta kategorioida vaikkapa A-plussan pankkiirihaastattelu ja Megavisa puhettavaltaan samaan luokkaan. Puhetapa onkin tutkimuksessa varsin väljä ja kielentutkijalle kiusallisen epämääräinen käsite. Isotalus esittää esimerkiksi seuraavan tuloksen: »Kaikki yleispuhekieltä käyttäneet toimittajat (6 % 190:stä) ja yhtä poikkeusta lukuunottamatta kaikki, joilla oli joitakin poikkeamia yleiskielestä (23 %), puhuivat spontaanisti.» (S. 87–88.) Spontaanina puhetta on siis kaikki se, mitä puhutaan ilman kirjoitettua tekstiä, ja ei-spontaanina on lukeminen papereista tai (tutkijan oletuksen mukaan) teleprompterista, jolloin käytettiin aina yleiskieltä. Televisiopusheen spontaanuudesta olen hieman eri mieltä — ainakin jos spontaani ymmärretään itsestään syntyväksi, vaistomaiseksi, oma-aloitteiseksi, eikä pelkästään lukupuhunnan vastakohtaksi. Ohjelman ja puheenvuorojen käsikirjoitus ei välttämättä näy papereina eikä promptereina eikä aina tarvitse tyytyä edes epämääräisiin vaikutelmiin tai tietoon ennakkosuunnittelusta: toimittajien ennalta suunnitellun agendan voi hahmottaa lähiluvulla myös puheenvuoroista.

Puhetavasta puhuminen ja osin myös

muu kielenainesten tarkastelu onkin minusta Isotaluksen tutkimuksen heikoimpia kohtia. Ohjelmatyyppianalyysejä syvennettäessä kyllä todetaan, että »puhetapa näytti olevan pääosin sidoksissa puhetilanteeseen» (s. 109), mutta tilanteiden tarkastelu jää tekemättä. Isotalus analysoi pääasiassa makrotason kontekstipiirteitä: esimerkiksi studiovieraiden ja tapahtumapaikan vaikutuksen pohdiskelu sekä ohjelman osittelu jäävät muille. Joitain käsitteitä asetetaan jatkumolle melko epämääräisesti: esimerkiksi dominoisuus, jonka kerrotaan lyhyesti tarkoittavan keskeyttämistä, päällepuhunutta ja vieraiden ohjailua. Isotaluksen mukaan toimittajan dominanssi on urheilu- ja lastenohjelmissa matalaa ja asia- ja visailuohjelmissa korkeaa; ajankohtaiset ja viihde ovat siltä väliltä. (S. 114.) Vieraisiin suhtautuminen asemoidaan etäinen–tuttavallinen-akselille, jolloin tuttavallista on sinuttelu, etunimen käyttö ja positiivinen sävy.

Ei-kielellistä toimintaa on Suomessa tutkittu niin vähän, että melkein mitä tahansa siitä sanotaankin, se on uutta ja kiinnostavaa. Monet Isotaluksen tuloksista (esim. s. 116–117) olisivat keskustelunanalyytikolle kuitenkin vasta lähtökohtia, empiirisiä kysymyksiä, joita selvitettäisiin toiminnan yksityiskohtaisella analyysillä. Keskusteluntutkijan käsityksen mukaan toiminta, vaikka televisio-ohjelmassa esiintyminen, ei ole yksi tilanne vaan hyvin monta: sosiaalista järjestystä tuotetaan rakenteellisesti organisoituneissa jaksoissa, sekvensseissä. Isotaluksen analyysi kyllä paljastaa, että »ohjelmien eri osilla saattaa olla erilaiset normistot; esimerkiksi Pikku kakkosen uutisilla on eri normit kuin ohjelmalla muutoin» (s. 117) — ja luku loppuu siihen.

Kielellisestä ja ei-kielellisestä toiminnasta muodostuu televisioesiintymisen kielioppi. Merkittävimpiä piirrepareja ovat sinuttelu ja spontaani puhetapa, pyyntö tulevia kertoja varten ja välineellinen interak-

tio, studioyleisöön katsominen ja seisominen sekä puheenvuoron siirto toiselle toimittajalle ja studiomonitoriin katsominen. Jälleen toimittajan esiintyminen nähdään yhtenäisenä, tasalaatuisena »suorituksena», jota episoditarkasteluun tottuneena vähän vierastin. Isotalukselle piirreparit eivät ole välttämättä yhtäaikaa vaan ylipäättään yhden toimittajasuorituksen aikana esiintyviä kimppejä. (S. 126–129.) Yhtä lailla monissa kielitieteellisissä tutkimuksissa analyysiyksikkönä pidetään pilkkomaton suoritus; ihmettelyni lähteekin nimenomaan etnometodologiselta pohjalta.

KULTTUURINEN TELEVISIO

Televiossa toimivat samat puheviestinnän peruseräkkeet kuin muissakin konteksteissa. Televisioesiintymisen erityispiirteet perustuvat osin teknisiin mutta ennen kaikkea kulttuurisiin ominaisuuksiin: siihen, millaiseksi mediaksi televisio on kulttuurissamme muodostunut. (S. 138–139.) Tämä taas on yhteydessä koko suomalaiseen puhokulttuuriin. Tulostensa ja myyttisen vaihteliaan suomalaisen yhdistämiseen Isotalus suhtautuu kuitenkin miellyttävän varovasti: »Tosin on hieman riskialtista sanoa tällaisen analyysin pohjalta, mikä viestinnässä on ominaista puhokulttuurille ja mikä siitä poikkeavaa. Kulttuuripiirteitä käsittelevä tutkimus on helposti stereotyyppistä vahvistavaa. Nyt tehtyjä päätelmiä olisikin syytä tarkistaa eri kulttuurien televisio-ohjelmia vertailevalla tutkimuksella.» (S. 139.) Vertailla kannattaisi erityisesti normien luonnetta, väljyyttä tai tiukkuutta; analyysi saattaisi valottaa muun muassa sitä, millainen rooli televisiolla jossakin kulttuurissa on. Isotalus epäilee, että kulttuurirajat ylittäviä piirteitä on yhtä lailla kuin kulttuurikohtaisia.

Kulttuurin ja median suhde ei olekaan hierarkkinen vaan vastavuoroinen. Vaikka

Isotaluksen tarkastelun kohteena on ollut vain yhden osallistujaroolin kieli, »televisioesiintymisen muodot ovat syntyneet tekijöiden ja vastaanottajien vuorovaikutuksessa». (S. 142–143.) Katsojilla on aiemmista katselukerroista syntyneitä ohjelma-genreen kohdistuvia odotuksia; ohjelma-tekijät tekevät omia oletuksiaan näistä odotuksista ja pyrkivät täyttämään niitä. Isotaluksen puheviestintätutkimuksen diskusio-osuudessa yhdennytään myös etnometodologisiin käsityksiin toiminnan refleksiivisyydestä ja intersubjektiivisuudesta.

Isotalus toteaa tutkimuksensa vahvistaneen »näkemystä siitä, kuinka tärkeää onkaan median alakontekstien ja viestintätilanteiden hahmottaminen sekä niiden ja viestinnän keskinäisten yhteyksien selvittäminen. Mediassa vallitsevaa sääntöjärjestelmää ei pysty ymmärtämään analysoimalla ainoastaan median tasoa, vaan myös tilanteiden kirjo on otettava huomioon, kuten tässä on tehty.» (S. 147–148.) Näkökulma on silti toinen kuin keskusteluanalyysissä: tilanteiden kirjolla tarkoitetaan makroskooppisia asioita, lähinnä kai ohjelmatyyppejä. Kielentutkimuksen kentällä Isotaluksen työtä voisi ehkä verrata sosiolingvistiiseen variaationanalyysiin, jossa kielen varioivuutta on tarkasteltu sosiaalisten ja lingvististen korrelaatioiden avulla. Sosiolingvistiikassa on ajateltu kielen olevan ennen kaikkea yhteisön ominaisuus; yksilö voi kontrolloida kielellisiä valintojaan vain vähän. Hanna Lappalaisen (1996: 32) mukaan sosiaalisten muuttujien sekä ryhmän käsitteen hyödyntämistä pitäisi kuitenkin miettiä osin uudestaan; erillisten yksilöiden sijasta olisi kiinnostavampaa tutkia olemassa olevia ryhmiä, sosiaalisia verkkoja, ja niiden jäsenten keskinäistä vuorovaikutusta ja tätä kautta paremmin ymmärtää ja selittää idiolektien välisten erojen syitä. Samalla tavoin ajattelen itse puheviestinnän tutkimuksesta. Isohkosta aineistosta ja laa-

jasta perspektiivistä nähdään kohteen hahmo ja voidaan verrata sitä muihin hahmoihin. Mutta kuvasta voi myös tulla vähän latteaa. Syvyysvaikutelmaa voisi saada tarkastelemalla pieniä hetkiä, yhdessä tuotettuja tilanteita, purkamalla sosiaalista järjestyneisyyttä mikroskooppisiksi jaksoiksi.

EIVASTAKKAISTA VAAN TOISIAANTÄYDENTÄVÄÄ

Isotaluksen tavoitteena on ollut tarkastella toimittajien televisionomaista esiintymistä uudenlaisessa teoreettisessa viitekehyksessä, jossa yhdistyvät interpersonaalisen viestinnän ja joukkoviestinnän lähestymistavat. Käsittääkseni hän on onnistunut tehtäväänsään oikein hyvin. Isotaluksen helppolukuisen ja valaisevien esimerkkienkin ansiosta elävä kirja varmasti kuuluu opiskelijoiden käsissä. Tekijä itse arvelee mallinsa sopivan myös esimerkiksi fiktiivisen televisioesiintymisen ja opetusviestinnän tutkimukseen (s. 164).

Olen tässä esittelyssä tehnyt vääryyttä Isotaluksen tutkimukselle tarkastelemalla sitä aivan toisesta tutkimustraditiosta käsin. Olen fokusoinut asioihin, jotka eivät puheviestinnän viitekehyksessä ole kovinkaan keskeisiä. Toivon, etten ole vaikuttanut Raamattua lukevalta pirulta. Saivartelupyrkimysten sijaan esittelyni takana on päinvastoin naiivi uteliaisuus ja into: kirjan nimessä esiintyvät sekä *televisio* että *vuorovaikutus* — mitä eväitä se antaa omalle tutkimusretkelleni? Miten minä tästä hyödyn? Tutkimusperinteiden, näkökulmien ja menetelmien eroista huolimatta löytyykin

myös paljon yhteistä: »Media(*tutkimus*) ei olekaan pelkästään kulttuurin vaikutuksen alainen, vaan sillä on myös kulttuurirajat ylittäviä piirteitä» (s. 143).■

MILLA KAJANNE

*Helsingin yliopiston suomen kielen laitos/
Helsingin kauppakorkeakoulun kielten
ja viestinnän laitos, PL 1210
(Pohjoinen Rautatiekatu 21),
00101 Helsinki*

Sähköposti: kajanne@hkkk.fi

LÄHTEET

- ALASUUTARI, PERTTI 1994: Laadullinen tutkimus. 2., uudistettu painos. Vastapaino, Tampere.
- KALLMEYER, WERNER – SCHMITT, REINHOLD (tulossa): Forcieren oder. Die verschärfte Gangart. Zur Analyse von Kooperationsformen im Gespräch. – Werner Kallmeyer (toim.), Gesprächsrhetorik. Zur Analyse von rhetorischen Verfahren in Gesprächsprozessen s. 11–122. Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache, Tübingen.
- LAPPALAINEN, HANNA 1996: Variaatio ja sen selittäminen kaakkoishämäläisen murreaineiston valossa. – Virittäjä 100 s. 18–37.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 1995: Vuorovaikutus televisiokeskustelussa. Projektin taustaa ja lähtökohtia. Yleisradion yleisötutkimuksen tutkimusraportti 8. Yleisradio, Helsinki.